

Tolga Gürakar

Türkiye ve İran
Gelenek, Çağdaşlaşma, Devrim

HERETİK

Türkiye ve İran
Gelenek, Çağdaşlaşma, Devrim
Tolga Gürakar

Heretik Yayınları: 127
ISBN: 978-605-9436-94-6

©2026 Heretik Basın Yayın

Tüm hakları saklıdır. Yayıncı izni olmadan kısmen de olsa
fotokopi, film, vb. elektronik ve mekanik yöntemlerle çoğaltılamaz.

1. Baskı: Mart 2026, Ankara

Editör: Levent Ünsaldı
Sayfa Düzeni ve Kapak: Ali İmren

Heretik Basın Yayın ve Organizasyon Tic. Ltd. Şti.

Aziziye Mahallesi, Kuloğlu Sok. 15/2, Çankaya, Ankara

Tel: +90 (312) 418 52 00 • Faks: +90 (312) 418 50 00

Sertifika No: 41952

İnternet Sitesi: heretik.com.tr

Twitter: twitter.com/heretikyayin

Instagram: instagram.com/heretikyayin

E-mail: info@heretik.com.tr

Bizim Büro Basım Evi Yayın ve Dağ. Hiz. San. ve Tic. Ltd. Şti.
Zübeyde Hanım Mah. Sedef Cad. 6/A Altındağ/Ankara
Sertifika No: 42488

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	7
ÖNSÖZ	13

1. BÖLÜM

TARİHSEL ARKA PLAN: 19. YÜZYIL ÖNCESİ DÖNEMDE OSMANLI VE İRAN'A GENEL BİR BAKIŞ

1.1 Osmanlı Siyasal ve Toplumsal Yapısı	17
1.1.1. <i>Osmanlı Devlet Sistemi</i>	21
1.1.2. <i>Osmanlı'da Din ve Devlet İlişkileri</i>	33
1.2. Safevi Siyasal ve Toplumsal Yapısı	43
1.2.1. <i>Safevi Devlet Sistemi</i>	48
1.2.2. <i>Safevi'de Din ve Devlet İlişkileri</i>	60
1.3. Karşılaştırma: Osmanlı ve Safevi'de Din ve Devlet	70

2. BÖLÜM

KIRILMA: DEVRİMLER ÖNCESİ SÜREÇTE OSMANLI VE İRAN'DA YAŞANAN SİYASAL-TOPLUMSAL DÖNÜŞÜM

2.1. Türk Devrimine Giden Süreçte	
Önemli Kilometre Taşları	81
2.1.1. <i>Arka Plan: 18. Yüzyılda Atılan</i>	
<i>Geleneksel Adımlar</i>	81
2.1.2. <i>Türk Devriminin Harcı:</i>	
<i>Modern Osmanlı Reformları</i>	99
2.1.3. <i>Siyasal Muhalefetin Halk Dinamiği:</i>	
<i>Vergi İsyanları</i>	148
2.1.4. <i>Prova: 1908 Meşrutiyet Devrimi</i>	158
2.1.5. <i>Türk Devriminin Diyalektiği:</i>	
<i>"Kuruluş" ve "Kurtuluş"</i>	185

2.2. İran Devrimi'ne Giden Süreçte	
Önemli Kilometre Taşları	211
2.2.1. Erken Kaçar Döneminde	
Devlet ve Toplumsal Aktörler	211
2.2.2. İran Devriminin Kökleri:	
Kitlelerin Politizasyonu.....	229
2.2.3. Pehlevi İran'ında Yeniden	
Şekillenen Güç ve İktidar	268
2.2.4. Araftaki İran: Soğuk Savaşın Ayak Sesleri	296
2.2.5. Şah ve Mat: Ak Devrimden İslam Devrimine	316

3. BÖLÜM

KARŞILAŞTIRMA: TARİHSEL BENZERLİKLER VE YAPISAL FARKLILIKLAR IŞIĞINDA İKİ ÜLKE İKİ DEVRİM

3.1. Osmanlı ve İran'da Yaşanan	
Dönüşümün Karakteristik Özellikleri	351
3.1.1. Asker-Sivil Bürokrasinin Dönüşümü:	
Milliyetler Sorunu - Aşiretler Sorunu	354
3.1.2. Devletin Uleması-Ulemanın Devleti	367
3.1.3. Kayıp Türk Burjuvazisi-Çarşı.....	374
3.2. Osmanlı ve İran'da İktidarın Paylaşımı:	
İki Meşrutiyet Tecrübesi	388
3.3. Tarihın Mirası: Türk ve İran Devrimlerinin	
Oluşumu, Örgütlenmesi ve Sınıfsal Yapısı	396
SONUÇ	405
Kaynakça.....	413

SUNUŞ

Cesaret, Umut ve Gerçekçilik: Devrimsel Süreçlerde İran ve Türkiye

Tolga Gürakar, yüksek lisans tezinden derlenen bu kitabında, uzun dönemli bir perspektifle çalışarak Osmanlı Türkiye’si ve İran’daki gelenek, çağdaşlaşma ve devrim süreçlerini detaylı bir şekilde tahlil ediyor. Yıllarca “asla benzemeyeceğimiz” öğretileriyle bizlere empoze edilen komşumuz İran’la olan başat farklılıklarımızı gözler önüne sererken gerçekte ne denli benzediğimizi de cesurca sorguluyor. Bu sorgulama yalnızca tarihsel-sosyolojik bir karşılaştırma üzerinden yapılmıyor; Gürakar aynı zamanda Türkiye’nin siyasal tahayyülünü genişletiyor ve kendi tarihine dışarıdan bakabilmeyi mümkün kılıyor. Okuru da kendiyle birlikte bu yolculuğa ortak olmaya çağırıyor.

İran, ülkemizin politik ve entelektüel tartışmalarında Türkiye’nin kendi iç tartışmalarıyla kesiştiği kadarıyla ele alınmakta ve bu haliyle de popüler kültürün yüzeyselliğini aşmamakta. Akademik çevrelerde ise hakkında yapılan çalışmalar son dönemde sayısal olarak artış gösterse de hâlâ yeterli derecede derinlikli ve nüanslı olmayıp disiplinlerin dayattıkları başlıklarla sınırlanmakta, örneğin dış politika-sı, devlet yapısı ya da toplumsal hareketleri ayrı ayrı çalışılmakta. Gürakar ise bu eserde disiplinlerarası bir yaklaşımla İran’ı ve geç Osmanlı, erken Cumhuriyet dönemini

daha bütüncül bir bakış açısıyla inceliyor. Hem İran hem de Türkiye'nin modernleşme hikâyesini, devlet-toplum ilişkilerini, ideolojik ve sınıf yapıları içindeki kırılma noktalarını çözümleyebilmek için bu bütüncül yaklaşım güçlü bir araç olarak öne çıkıyor.

Bu bağlamda çalışma, İran'ı sadece güncel bir kriz coğrafyası olarak değil, Safeviler'den Kaçarlara, Pehleviler 'den de devrime uzanan çok katmanlı bir siyasal evren olarak irdeleyiyor. Aynı şekilde Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'nin dönüşümünü hem kurumsal hem de sınıfsal dinamikleriyle odağına alıyor. Kitabın en güçlü yanlarından biri (Anadolu, Körfez gibi) “mekân”ı verili bir zemin değil, tarihsel ve toplumsal ilişkilerle kurulan bir yapı olarak inşa ediyor olması. Öyle ki, İran ve Türkiye yalnızca coğrafi olarak sınırdaş ülkeler olmanın oldukça ötesinde birbirlerini şekillendiren ve birbirlerinin tarihlerine temas eden kompleks ilişkiler ağına sahip ülkelerdir. Bu nedenle mekânı inşa eden tarihsel-toplumsal süreçleri birlikte düşünmek, bize ulusal tarihlerimizin uluslararası karakterini görme imkânı sunar.

Kitapta öne sürülen tezler, okuyucuya, İran'la yapılan genel geçer karşılaştırmalarda sıklıkla rastlanan mezhep ya da etnisite merkezli indirgemeci açıklamaların ötesinde bir bakış sunuyor. Kurumların ve ideolojilerin tarihsel diyalektik içindeki evrimini sınıfsal ilişkilerin ve krizlerin içinde konumlandırarak açıklıyor. Din adamları ile devlet arasındaki ilişkileri de bu bağlamda ele alarak dinî kurumsallığın siyasal ve ekonomik süreçlerle nasıl iç içe geçtiğini gözler önüne seriyor. Sünni-Şii ayrımının toplumlara ve yönetilme biçimlerine etkilerini bizlere tarihsel bir bütünlük içinde gösteriyor.

Bu çalışmanın merkezinde sınıfsal analiz yer alıyor. Gürakar; kurumlar, ideolojiler, aktörler ve mitolojiler kadar, hatta tüm bunlardan önce sınıfsal yapıların ve çelişkilerin izini sürüyor. Bu yaklaşım, günümüz İran'ını anlamak isteyen bir okur için olduğu kadar Türkiye'nin kuruluş dönemi yeniden düşünmek isteyen herkes için de kıymetli bir rehber niteliğinde. Gürakar'ın kitabını bu yeniden basımı için tekrar okuduğumda, okura tarihi örüntüleri göstererek bugünü de anlamanın kılavuzunu sunduğunu gördüm. Elinizde Türkiye'deki, kimi zaman kolaycı yakınsamalara kimi zamansa tepkisel ıraksamalara dayanan İran algısına karşı, tarihsel maddeciliğin sağlam zemininde duran analitik bir inceleme var. Gürakar bize devrimlerin, ideolojilerin ve devletlerin uluslararası bağlantılar dahilinde şekillendiğini hatırlatıyor. Tüm bunları yaparken ulusal tarihlerimizi birbirinden yalıtılmış değil, karşılıklı etkileşim içinde var olan süreçler olarak kavramsallaştırıyor. Dahası, devrimlerin ani ve tekil olaylar sayılamayacağına aksine derin tarihsel krizlerin, birikim rejimi dönüşümlerinin ve sınıf mücadelelerinin ürünü olduklarına işaret ediyor. Türkiye ve İran devrimlerini yalnızca birer rejim değişikliği olarak değil, uzun süreli yapısal dönüşümlerin özgün biçimleri olarak ele alıyor. Bu bağlamda, yazarın şu cümlesi, kitabın tüm yaklaşımının bir özeti sayılabilir:

Türk ve İran devrimleri kısa bir süreçte oldu bittilerle ortaya çıkmış basit rejim ve iktidar değişiklikleri değil, aksine kökleri tarihin derinliklerinde olan krizlerin ve çatışmaların birer özgün uzantıdır.

Bu bakış açısı, tarihsel süreklilik ile kırılmayı birlikte düşünmemizi sağlıyor.

Kitapta dikkatimi hemen çeken bir diğer husus da hem kendimize dışarıdan bakmayı hem de komşuya içeriden yaklaşmayı öneriyor olması. İçinde bulunduğumuz çok katmanlı krizler çağında, böyle bir bakış açısı bugüne dek hiç olmadığı kadar hayati bir önem taşımakta. Görüldüğü üzere, yirmi birinci yüzyılın ikinci on yılı, İran'da ardı ardına yaşanan toplumsal hareketlerle şekillendi. Ekonomik yoksunluklara karşı başlayan tepkiler zamanla rejimin siyasal yapısına yöneldi. 2022 ve 2023 yıllarındaysa kadınlara yönelik zorunlu hicap uygulamasına karşı gelişen direniş, farklı toplumsal kesimleri ortak bir muhalefet hattında buluşturdu. Rejime yönelik bu güçlü ve kitlesel karşı çıkış, İran toplumunun devrim sonrası dönüşen dinamiklerini açığa vurdu. Aynı dönemde İran, dış politikada da sert bir karşılaşmalar dizisine sahne oldu. İsrail'in, İran'ın bölgedeki etkisini kırmak amacıyla yoğunlaştırdığı hava saldırıları özellikle Suriye ve Irak sahalarında gerçekleşti. Bu müdahaleci eğilimin ilk işareti, 2020'de ABD'nin İran Devrim Muhafızları'nın üst düzey komutanı Kasım Süleymani'yi hedef alarak öldürmesinde görülmüştü. 2025 yılında hem İsrail hem ABD İran'a saldırdı. 2026 yılının başında saldırıların devam etmesi beklenmekte.

2020'ler boyunca İran, içeride toplumsal hareketlilik, bölgede askerî baskı ve Avrupa Birliği dahil olmak üzere uluslararası yaptırımlarla çevrelendi. Bugün İran devleti ve onu oluşturan halklar geleceği en belirsiz dönemlerden birinden geçiyor. Rejimin mevcut haliyle sürdürülebilir olmadığı açık; ancak yerine neyin geçeceği, hangi toplumsal ve siyasal formda yeniden şekilleneceği hâlâ muğlak. Ancak bu, komşumuzdaki ilk kırılma ânı değil. Gürakar'ın kitap

boyunca titizlikle inceleyerek gösterdiği gibi, hem Osmanlı/Türkiye hem de İran tarihi, kırılmalar kadar süreklilikler içeren bir devrim içinde seyretmiştir. Yazarın yaklaşımından ilhamla, bugünkü belirsizliği yalnızca bir kopuş olarak değil, tarihsel örüntülerin içinde anlam kazanacak bir yeniden yapılanma dönemi olarak da okuyabiliriz. Tam da bu nedenle Gürakar'ın tarihsel derinliği ve karşılaştırmalı perspektifi, bugünü kavramak ve gelecek üzerine düşünmek isteyen okur için güçlü bir zemin sunuyor. Öyle ki burada yazar devletteki dönüşümleri yalnızca üst düzey siyasal kararlar ya da ideolojik değişimlerle açıklamakla yetinmiyor; bu dönüşümleri, eleştirel tarihsel sosyoloji geleneği içinde, sınıf mücadeleleri, toplumsal hareketler ve kriz dinamikleriyle birlikte ele alıyor. Theda Skocpol'un yapısal devrim kuramlarından Fred Halliday'in uluslararası bağlamda devrim analizlerine, Asef Bayat'ın direniş kavrayışına kadar uzanan geniş bir teorik arka plana yaslanıyor.

Kuşkusuz bu çok katmanlı analiz biçimi sayesinde okur İran ve Türkiye'nin tarihine dair bir derin bir kavrayış geliştirecek, aynı zamanda günümüzde yaşanan belirsizlikleri çözümlmek için güçlü bir çerçeveye sahip olacaktır. İran'daki dönüşümleri anlamak istiyorsak indirgemeci açıklamalardan kaçınmalı; ideolojik yapılarla maddi ilişkiler arasındaki gerilimleri, devletin yeniden yapılanma biçimlerini ve toplumsal özneleşme süreçlerini birlikte düşünmeliyiz. Gürakar'ın yaklaşımı, okura hem İran'a hem kendi coğrafyamıza dışarıdan bakabilme, kendimizi tarihsel süreçlerin içine yerleştirebilme cesareti sunuyor. Kopuş ve süreklilik anlatıları arasında bir tercihe zorlanmayan, umut ve gerçekçiliğin iç içe geçtiği bir yaklaşım bu. Bölgemizin savaşlarla sarsıldı-

ğı bu dönemde, İran'a dış müdahalenin seyrini takip edip, toplumsal hareketlerinin nabzını tutmaya çalıştığımız bu günlerde bu yaklaşıma çok ihtiyacımız var. Biz sosyal bilimcilerin güncel gelişmeler karşısında paniğe kapılmamak için sıklıkla başvurduğu yönteme, uzun dönemdeki yapısal resme bakmaya ihtiyacımız var. Gürakar'ın kitabı bu resmi sunuyor.

Doç. Dr. Derya Göçer

Ocak 2026, Ankara